

بررسی عوامل فردی خطر ساز در سوء مصرف انواع مواد مخدر در میان دانش‌آموزان در معرض خطر دوره متوسطه

ملوک خادمی اشکذری*

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش عوامل فردی خطر ساز سوء مصرف مواد مخدر در میان دانش‌آموزان دوره متوسطه اجرا شد. بدین منظور نمونه آماری مشتمل بر ۶۳۶ نفر از دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر تهران با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای از بین مناطق در معرض خطر آموزش و پرورش شهر تهران انتخاب شدند. اطلاعات مورد نیاز با استفاده از پرسشنامه‌های بررسی مصرف مواد با محاسبه ضریب پایایی ۰/۸۸ و پرسشنامه عوامل خطر ساز با ضریب پایایی ۰/۹۱ به دست آمد. روش پژوهش توصیفی از نوع همبستگی بود و از آزمون‌های آماری همبستگی و رگرسیون چند متغیره استفاده شد. یافته‌ها نشان داد متغیرهای پیش‌بینی کننده معنادار مصرف انواع مواد عبارت هستند از: خودکنترلی، نگرش دانش‌آموزان، توانمندی‌های اجتماعی، پیوند با خانواده، پیوند با مدرسه و نگرش والدین به مصرف مواد. لذا عوامل مذکور از عوامل خطر ساز در این گروه از دانش‌آموزان هستند که مداخله مؤثر در آن‌ها به منظور کاهش سوء مصرف مواد ضروری است.

کلیدواژه‌ها

سوء مصرف مواد، عوامل فردی خطر ساز، دانش‌آموزان در معرض خطر.

مقدمه و بیان مسأله

نظریه پردازان و پژوهشگران علوم انسانی به دوره نوجوانی و اهمیت آن در رشد و گسترش رفتارهای مخاطره آمیز توجه کرده‌اند. از بین رفتارهای مخاطره‌آمیز، رفتار سوء مصرف مواد در دوره نوجوانی و اوایل بزرگسالی هنوز هم یکی از مشکلات عمومی جوامع است (آدامز^۱ و همکاران، ۱۹۹۰؛ به نقل از طارمیان، ۱۳۸۴).

آثار و عواقب سوء مصرف در سطوح فردی و اجتماعی مطرح می‌شود؛ کاهش انگیزه‌ها، آسیب‌های تفکری و شناختی، اختلالات خلقی و بالا رفتن احتمال آسیب‌های بدنی و حتی مرگ نمونه‌هایی از آثار فردی سوء مصرف مواد و در سطح اجتماعی نیز، بزهکاری، شکست‌های تحصیلی، آشفتگی در روابط بین فردی از جمله پیامدهای آن هستند (هاوکینز^۲ و همکاران، ۱۹۹۲).

در کشور ما ایران نیز به دلیل شرایط خاص منطقه‌ای و جوان بودن جمعیت کشور و برخی از مشکلات اجتماعی و اقتصادی، پژوهشگران به سوء مصرف مواد، به‌عنوان یک آسیب فردی و اجتماعی، بیش از سایر رفتارهای مخاطره‌آمیز توجه کرده‌اند.

نتایج پژوهش مشترک سازمان بهزیستی و دفتر کنترل مواد مخدر و جرایم سازمان ملل متحد^۳ طی دو دوره در سال‌های ۱۳۷۷ و ۱۳۸۸ با عنوان «ارزیابی سریع وضعیت اعتیاد در ایران» حاکی از جوان بودن مصرف‌کنندگان مواد مخدر در ایران بود.

مطالعه جزایری و همکاران نشان داد که ۱۲/۵ درصد از دانش‌آموزان دوره راهنمایی در ایران در معرض گرایش به سوء مصرف مواد هستند (جزایری و همکاران، ۱۳۸۱).

اگرچه تغییر در رفتار انسان‌ها به دلیل عوامل گوناگون رخ می‌دهد لیکن مطالعات عمیق انجام شده در این زمینه نشان می‌دهد تلاش‌های به عمل آمده در زمینه کاهش تقاضا در رابطه با پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر نقشی مهم ایفا کرده است. به‌طور کلی هدف از کاهش تقاضا، پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر در اجتماع است؛ چرا که مقابله کردن با این‌گونه مشکلات، در همان مراحل اولیه، مقرون به صرفه است (برنامه بین‌المللی کنترل مواد مخدر

-
1. Adams
  2. Haw Kins
  3. United Nation Office on Drug and Crime (UNODC)

سازمان ملل متحد، ۱۳۸۰) با افزایش دانش درباره، سبب‌شناسی سوء مصرف به تدریج در رویکردهای پیشگیرانه مدرسه‌محور تغییراتی پیش آمد؛ به‌طور مثال به جای تأکید بر اطلاع داشتن از آثار مخرب مصرف مواد، این رویکردها، عوامل خطر را، که ارتباط آن‌ها با مصرف مواد در نوجوانی مشهود بود، در سطوح فردی هدف خود قرار دادند (هاوکینز و همکاران، ۱۹۹۲). عنصر اصلی در رویکردهای پیشگیرانه علم‌محور، آزمون دقیق با استفاده از روش‌های پژوهشی معتبر است. رویکرد نفوذ اجتماعی یکی از این رویکردهای مهم پیشگیری است. پژوهش‌های انجام شده حاکی از آن است که مدل‌های مبتنی بر نفوذ اجتماعی بسیاری از اصول بنیادی برنامه‌های پیشگیری مؤثر را ادغام کرده‌اند (بوتوین^۱، ۱۹۹۹). یکی از مزایای منحصر به فرد برنامه‌های مبتنی بر رویکرد نفوذ اجتماعی آن است که می‌تواند گروه‌های در معرض خطر را، به‌منظور ایجاد مهارت‌های تاب‌آوری و مقابله، هدف قرار دهند (بوتوین، ۱۹۹۹).

از دیدگاه رویکرد مذکور رفتارهای مشکل‌ساز نوجوانان از قبیل مصرف مواد نوعی نشانه تلقی می‌شود که از طریق آن نوجوانان خود را ابراز کرده و با اضطراب ناشی از مشکلات مقابله می‌کنند. همچنین فرض بر این است که مجموعه‌ای از عوامل شناختی و شخصیتی زیربنایی (ویژگی‌های فردی) و مهارت‌های ارتباطی و تصمیم‌گیری (ویژگی‌های بین فردی) نوجوانان را برای مصرف مواد و دیگر رفتارهای مشکل ساز مستعد می‌کند (بوتوین، ۲۰۰۰).

یکی از اظهارات رویکرد نفوذ اجتماعی این است که نوجوانان دارای مهارت‌های فردی و اجتماعی ضعیف، نه تنها در برابر عوامل مشوق مصرف مواد آسیب پذیر هستند، بلکه تمایل دارند از آن به جای راهبردهای مقابله‌ای سازگارانه استفاده کنند (بوتوین و گریفین، ۲۰۰۴). همچنین این رویکرد بر شناسایی عوامل خطر سوء مصرف مواد در نوجوانان، خصوصاً آن دسته از عوامل نشأت گرفته از ویژگی‌های فردی و محیط بین فردی آن‌ها تأکید می‌کند.

بوتوین براساس رویکرد نفوذ اجتماعی، درباره شروع مصرف مواد، الگوی جامعی را ارائه می‌دهد؛ در واقع این الگو، عناصر اصلی دیدگاه‌های معروف درباره مصرف مواد مخدر از قبیل نظریه یادگیری اجتماعی (بندورا، ۱۹۷۷)، نظریه رفتار مشکل (جسر^۲ و جسر، ۱۹۷۷)، نظریه

تحقیق خود (کاپلان^۱، ۱۹۸۰)، ارتباطات متقاعد کننده (مک گوری)، نظریه گروه همسالان (اوتینگ و بوویس^۲، ۱۹۸۷) و نظریه هیجان طلبی (زوکرمین، ۱۹۷۹) را دربرگرفته است (بوتوین، ۱۹۹۹).

در واقع، در قالب این الگو، مهمترین عوامل مؤثر بر مصرف مواد به صورت مجموعه‌ای از سازه‌های دارای رابطه علیتی ذکر شده است.

بوتوین بر این باور است که سوء مصرف مواد، نظیر سایر رفتارهای انسان، حاصل تعامل پویای فرد با محیط او است. فشار اجتماعی برای مصرف با آسیب‌پذیری فرد در تعامل قرار می‌گیرد. عده‌ای نیز به دلیل عوامل درون فردی نظیر اعتماد به نفس پایین، ضعف در کنترل فردی، درماندگی یا نیاز به هیجان تسلیم فشار گروهی می‌شوند؛ حال با هر چقدر بیشتر بودن تعداد عوامل خطری که یک فرد را محاصره کرده‌اند بیشتر احتمال دارد که او یک مصرف کننده شود. زیرا وجود عوامل خطر متعدد هم با شروع مصرف و هم با شدت آن در ارتباط است (بوتوین، ۱۹۹۹). براساس الگوی بوتوین می‌توان برای پیشگیری از سوء مصرف، مؤلفه‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی را هدف قرار داد.

رویکردهای پیشگیری متمرکز بر عوامل خطر، از جمله رویکرد نفوذ اجتماعی، به شناسایی آن دسته از عوامل خطر نیازمند است که بتوان بر آنها اقدامی انجام داد، اما متأسفانه اطلاعات لازم برای انتخاب مهمترین عوامل خطر برای مداخلات هنوز کافی نیست؛ لذا برای درک سبب شناسی سوء مصرف و تعیین آن دسته از عوامل خطر که باید در خط مشی برنامه‌های پیشگیری مورد نظر قرار گیرند به پژوهش‌های بیشتری نیاز است.

یکی از وظایف پژوهش‌های متمرکز بر عوامل خطر تعیین این نکته است که کدام یک از عوامل خطر تغییرپذیر و کدام یک تغییرناپذیر است، اما می‌توان آنها را تعدیل کرد یا تخفیف داد و در نهایت بر کدام یک به‌طور کلی نمی‌توان تأثیر گذاشت.

پژوهش‌های متعددی عوامل خطر ساز و محافظت کننده سوء مصرف مواد مخدر را در میان نوجوانان و جوانان، به منظور تبیین شرایط پیش‌بینی سوء مصرف مواد، بررسی کرده‌اند. از

-
1. Caplan
  2. Oetting & Beauvais

جمله توکر^۱ و همکاران (۲۰۰۵) در پژوهشی با عنوان «عوامل محافظت‌کننده و خطر‌ساز در سوء مصرف مواد در زنان» نشان دادند که داشتن علائم افسردگی، فقر اقتصادی، عزت‌نفس پایین و فقدان حمایت اجتماعی به‌عنوان عوامل خطر‌ساز در سوء مصرف مواد و داشتن حمایت اجتماعی بالا، داشتن همسر و شریک عاطفی و بهره‌مندی از شیوه‌های مقابله‌ای مطلوب به‌عنوان عوامل محافظت‌کننده در سوء مصرف مواد هستند.

کنیازف^۲ (۲۰۰۳) با اجرای پژوهشی، در کشور روسیه، دریافت که بهره‌مندی از سلامت روان، داشتن ارتباط خوب با والدین و نگرش منفی نسبت به مواد مخدر مهمترین عوامل محافظت‌کننده در سوء مصرف مواد نوجوانان هستند.

بیرز^۳ و همکاران (۲۰۰۴) در پژوهشی عوامل محافظت‌کننده و خطر‌ساز در گرایش به سوء مصرف مواد را، در میان نوجوانان آمریکایی و استرالیایی، بررسی کردند. نتایج نشان داد که در استرالیا، اکثر نوجوانان سیگار و الکل مصرف می‌کنند، در حالی که در ایالات متحده، نوجوانان بیشتر مصرف ماری‌جوآنا را گزارش دادند. در این پژوهش مشخص شد که انجام‌دادن فعالیت‌های مذهبی، داشتن حمایت‌های بالا و بهره‌مندی از ارتباط مطلوب با والدین عوامل محافظت‌کننده در گرایش به سوء مصرف مواد مخدر در هر دو گروه دانش‌آموزان آمریکایی و استرالیایی است. همچنین نشان دادند که در دسترس بودن مواد مخدر، مصرف مواد توسط والدین، جو عاطفی نامطلوب در خانواده و بروز طلاق در والدین از عوامل خطر‌ساز عمده در گرایش به سوء مصرف مواد است.

استرانسکی^۴ و همکاران (۲۰۰۰) در پژوهشی، در میان دانش‌آموزان دبیرستانی سوئیسی، دریافتند که تقریباً یک چهارم نوجوانان شرکت‌کننده در این پژوهش در گذشته یا در حال حاضر حشیش مصرف می‌کرده‌اند. همچنین در دیگر نتایج این پژوهش مشخص شد که بهره‌مندی از پیشرفت تحصیلی، داشتن رابطه عاطفی خوب با اعضای خانواده و حضور منظم در باشگاه‌های ورزشی به‌عنوان عوامل محافظت‌کننده در سوء مصرف مواد هستند.

-
1. Tucker
  2. Knyazef
  3. Beyers
  4. Stranski

گیلمن و آبراهام^۱ (۲۰۰۱) در پژوهشی نشان دادند که مصرف مواد و الکل زمانی رخ می‌دهد که خواسته‌های موقعیتی فراتر از رفتارهای مقابله‌ای فرد باشد، و مصرف الکل و سایر مواد به‌عنوان تنها روش دستیابی به پیامدهای مطلوب تلقی می‌شود. آن‌ها نتیجه گرفتند ناتوانی در مواجهه با عوامل استرس‌زا و داشتن این باور که مصرف الکل و مواد نتایج مطلوبی را در پی خواهد داشت، پایه گسترش و تمایل به مصرف مواد است.

نیوکامب و ارلی‌وین^۲ (۱۹۹۶) در پژوهشی نشان دادند که سطوح بالاتر هیجان‌طلبی، پرخاشگری، تکانشگری و سرکشی همراه با سطوح پایین‌تر تعهد و قانون‌گریزی خطر سوء مصرف مواد را افزایش می‌دهد.

لوسیتو^۳ و همکاران (۱۹۹۰) در مطالعه‌ای به‌منظور بررسی پاسخ‌های مقابله‌ای و مصرف مجدد مواد در نوجوانان نشان دادند که توانمندی‌های مقابله‌ای ضعیف‌تر با استرس (مانند استفاده کم از راهبرد حل مسئله، استفاده از راهبرد هیجانی و اعتماد به نفس پایین) با میزان بیشتری از عود ارتباط دارد.

نوکنی (۱۳۸۱) در پژوهشی تحت عنوان «بررسی عوامل خطر‌ساز و محافظت‌کننده در سوء مصرف مواد مخدر»، که در میان ۵۰ نفر از افراد وابسته به سوء مصرف مواد و ۵۰ نفر از افراد سالم انجام داده بود، به این نتیجه دست یافت که میزان افسردگی، اضطراب، هیجان‌طلبی، مهار هیجانی، مهار جسمانی و دسترس پذیری به مواد در افراد معتاد بیشتر از افراد سالم است. در ارزیابی شناختی، مهارت حل مسئله و نگرش‌های مذهبی افراد سالم نمرات بیشتری از افراد گروه وابسته به مواد داشتند. همچنین مشخص شد که گروه وابسته به مواد خویشان و دوستان مصرف‌کننده بیشتری، در مقایسه با گروه سالم، داشتند. مؤثرترین عامل خطر‌ساز در وابستگی به مواد دسترس پذیری به مواد و در درجه دوم ترکیبی از دسترس پذیری به مواد و افسردگی است. در مجموع ۶ متغیر دسترس پذیری به مواد، افسردگی، مهار هیجانی، ارزیابی شناختی، حل مسئله، جلب حمایت اجتماعی و هیجان‌طلبی توانستند ۸۶ درصد واریانس وابستگی به مواد را پیش‌بینی کنند.

-
1. Gilman & abraham
  2. Newcomb & Earlywine
  3. Losciuto

خسروی و همکاران (۱۳۸۶) در پژوهشی با عنوان « بررسی کیفی نقش و عملکرد خانواده در بروز رفتارهای پر خطر نوجوانان» که در میان ۲۰ دانش آموز دبیرستانی، دخترانه و پسرانه شهر زاهدان انجام داده بودند، به این نتیجه دست یافتند که ابعاد مختلف عملکرد و ساخت خانواده در دو گروه دارای رفتار مخاطره آمیز شدید و خفیف متفاوت بود. پژوهش تأثیر جنسیت، اهمیت روابط گرم همراه با پذیرش، داشتن الگوی مثبت و مؤثر را برای دختران و کنترل مؤثر را برای پسران به عنوان عوامل محافظتی نشان داد.

مرادی و همکاران (۱۳۸۷)، در پژوهشی با عنوان « اعتیادپذیری دانش آموزان متوسطه نظری شهرستان فریدن با هدف تعیین سهم هریک از عوامل سلامت روانی (نبود نشانه های جسمی، اضطراب، ناسازگاری اجتماعی و افسردگی) عوامل خانوادگی و عوامل مرتبط با مدرسه و همسالان در پیش بینی اعتیادپذیری دانش آموزان» نتیجه گرفتند که سلامت روانی می تواند به طور معناداری استعداد اعتیاد دانش آموزان پسر دوره متوسطه نظری را پیش بینی کند، اما اضافه شدن هریک از متغیرهای جمعیت شناختی، عوامل خانوادگی، عوامل مربوط به مدرسه و همسالان به معادله رگرسیون افزایش معنادار قدرت پیش بینی استعداد اعتیاد دانش آموزان را باعث نمی شود.

پیشرفت های اخیر در دو دهه گذشته نشان می دهد که رویکردهای پیشگیرانه، که بر عوامل روان شناختی (عوامل فردی) مرتبط با شروع مصرف مواد تأکید دارند، اثربخش تر هستند.

برای درک بهتر شرایطی که سبب افزایش یا کاهش اثربخشی این رویکردها می شود و نیز به منظور افزایش اثربخشی برنامه های موجود به پژوهش های بیشتری نیاز است تا شناخت ما را از مکانیسم های واسطه ای رویکردهای پیشگیرانه اثربخش بیشتر کند.

در پژوهش حاضر عوامل فردی و بین فردی در گروه مورد مطالعه ارزیابی شده است، زیرا این عوامل در فضای آموزش مداخله پذیر هستند همچنین مطالعه در گروهی انجام شد که زمینه های اجتماعی (عوامل خطر اجتماعی) را داشتند. این عوامل نیز در سنجش به طور کامل از پژوهش حذف نشده اند و تأثیرات محیط اجتماعی با متغیر بی نظمی اجتماعی سنجیده شد که تأکیدی است بر انتخاب گروه در معرض خطر.

هدف کلی پژوهش حاضر شناخت عوامل خطر فردی مرتبط با سوء مصرف انواع مواد در میان دانش آموزان در معرض خطر بود.

سؤال‌های پژوهش

- ۱- رابطه عوامل خطر و مصرف انواع مواد در میان دانش‌آموزان مورد مطالعه چگونه است؟
- ۲- کدامیک از عوامل خطر، پیش‌بینی کننده سوء مصرف انواع مواد در میان دانش‌آموزان در معرض خطر است؟

روش پژوهش

در این پژوهش با توجه به هدف آن، که در صدد بود تأثیر متغیرهای پیش‌بینی کننده (عوامل خطر) را بر گرایش به سوء مصرف بررسی کند، از طرح پژوهش همبستگی استفاده شد.

جامعه آماری و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری پژوهش شامل دانش‌آموزان سال اول دبیرستان‌های دولتی شهر تهران (دخترانه و پسرانه) بود که در سال تحصیلی ۸۶-۱۳۸۵، در مناطق در معرض خطر به تحصیل اشتغال داشته‌اند. در این پژوهش از نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای استفاده شد. بدین منظور ابتدا مناطق آموزشی در معرض خطر سوء مصرف مواد مخدر در شهر تهران مشخص شدند. شاخص‌های در دسترس بودن مواد در مناطق، تعداد معتادان، وضعیت فرهنگی-اجتماعی، گزارش‌های ارائه شده به منطقه از درگیر بودن دانش‌آموزان در سوء مصرف مواد مخدر، وضعیت تحصیلی دانش‌آموزان ملاک تعیین مناطق در معرض خطر سوء مصرف مواد از طرف کارشناسی مشاوره آموزش و پرورش شهر تهران بوده است. بنابراین، مناطق ۴-۱۲-۱۴-۱۵-۱۹ از جمله مناطق با آمار بالاتر سوء مصرف شهر تهران گزارش شده و سایر شاخص‌های در معرض خطر بودن را نیز داشتند. از بین این مناطق یک منطقه (منطقه ۱۲ شهر تهران) انتخاب شد. در آن منطقه از بین دبیرستان‌های دخترانه و پسرانه بر اساس حجم نمونه تعیین شده، مدارس و دانش‌آموزان نمونه به ترتیب انتخاب شدند. حجم نمونه در بخش اول پژوهش، بر اساس فرمول کوکران محاسبه شد که بالغ بر ۶۰۰ نفر شدند که با احتساب ۱۰٪ ریزش احتمالی پرسشنامه‌ها، این میزان ۶۶۰ نفر برآورد شد.

بدین ترتیب ابتدا از بین مدارس متوسط منطقه، ۱۰ دبیرستان انتخاب شد و در هر دبیرستان

از ۶۷ دانش آموز پرسش شد که با حذف تعداد ۲۴ پرسشنامه معیوب، تعداد پرسشنامه‌های نهایی ۶۳۶ نفر را شامل شد.

ابزارهای پژوهش

یکی از ابزارهای پژوهش پرسشنامه محقق ساخته بود؛ که موارد مصرف یا فقدان مصرف دانش‌آموزان براساس پرسشنامه مذکور و اظهارات دانش‌آموزان در یک فضای ایمن به دست آمد^۱ و صحت آن با روش‌های مختلف کنترل شد و ضریب همسانی درونی پرسشنامه بر اساس آلفای کرونباخ ۰/۸۸ بود.

در این پژوهش به منظور ارزیابی عوامل خطر در گروه مورد مطالعه از پرسشنامه عوامل خطر و حفاظت کننده استفاده شد.

پرسشنامه عوامل خطر ساز و حفاظت کننده

پرسشنامه عوامل خطر ساز و حفاظت کننده که محمدخانی (۱۳۸۴) به منظور ارزیابی عوامل خطر ساز و حفاظت کننده مصرف سیگار، مشروبات الکلی و سایر مواد در نوجوانان ۱۳- ۱۸ سال آن را تهیه و هنجاریابی کرده است. فرم بلند این پرسشنامه شامل ۱۲۵ سؤال و ۲۳ خرده مقیاس است که متغیرهای مرتبط با مصرف مواد را در چهار حیطه فردی/ روان‌شناختی، خانواده، مدرسه و اجتماع بر اساس یک مقیاس لیکرت ۵ درجه‌ای (کاملاً موافقم، موافقم، نظری ندارم، مخالفم و کاملاً مخالفم) ارزیابی می‌کند. این پرسشنامه در میان ۲۶۰۰ نفر از دانش‌آموزان راهنمایی و متوسطه سطح کشور هنجاریابی شده و از ویژگی‌های روانسنجی مطلوبی بهره‌مند است. پایایی درونی کل پرسشنامه بر اساس روش آلفای کرونباخ (۰/۹۱) به دست آمده است. بررسی اعتبار^۲ پرسشنامه با استفاده از روش تحلیلی عاملی نشان دهنده اعتبار مطلوب آن است. همچنین بررسی اعتبار تفکیکی با استفاده از مقایسه دو گروه از دانش‌آموزان مصرف کننده مواد و غیر مصرف کننده، نشان داد که پرسشنامه می‌تواند بین دو گروه تفکیک قائل شود. بنابراین، پرسشنامه مذکور اعتبار تفکیکی مقبولی دارد. در پژوهش حاضر متناسب با هدف پژوهش از نسخه فرم کوتاه شده پرسشنامه عوامل خطر ساز و حفاظت

-
1. Self Report
  2. validity

کننده استفاده شد.

در این پژوهش برای توصیف ویژگی‌های فردی افراد گروه نمونه از جداول فراوانی و درصد استفاده شد، همچنین برای شناسایی عوامل مؤثر بر مصرف یا فقدان مصرف و استفاده از آن‌ها در اجرای آزمایش از تجزیه و تحلیل رگرسیون چند متغیره برای دستیابی به سطح تأثیر عوامل میانجی یا واسط (عوامل خطر فردی) استفاده شد، بدین منظور در صورت وجود شرایط و محقق شدن فرضیه‌ها رگرسیون خطی و به تناسب رگرسیون لجستیک به کار برده شد.

یافته‌های پژوهش

پرسش ۱: رابطه عوامل خطر و مصرف مواد در دانش‌آموزان مورد مطالعه چگونه است؟
 نتایج حاصل از محاسبه ضریب همبستگی (پیرسون) در جدول زیر ارائه شده است، با توجه فاصله‌ای بودن مقیاس از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد.

جدول ۱: ماتریس همبستگی انواع مصرف مواد در دانش‌آموزان و عوامل خطر مرتبط با مصرف

متغیرها	خودپنداره	خودکنترلی	نگرش دانش‌آموز	کنترل درونی	توانمندی‌ها ی اجتماعی	پیوند با خانواده	پیوند با مدرسه	بی‌نظمی اجتماعی والدین	نگرش والدین
سیگار	۰/۱۸۳**	۰/۱۹۸**	۰/۱۹۶**	۰/۷۵-	۰/۱۶-	۰/۲۳۸**	۰/۱۹۵**	۰/۹۹۸*	۰/۱۰۱*
مشروب	۰/۱۰۷**	۰/۱۳۸**	۰/۱۷۸**	۰/۰۰۴-	۰/۰۴۱-	۰/۱۹۵**	۰/۲۹۹**	۰/۱۹۵**	۰/۱۰۴**
تریاک	۰/۹۰*	۰/۰۵۳-	۰/۱۳۸**	۰/۰۳۵-	۰/۰۰۵-	۰/۱۲۰**	۰/۱۳۷**	۰/۱۱۲**	۰/۰۹۵-
حشیش	۰/۰۹۴*	۰/۱۳۰**	۰/۱۵۶**	۰/۰۲۴-	۰/۰۲۸-	۰/۱۸۴**	۰/۱۱۲**	۰/۰۵۷	۰/۰۱۵
اکس	۰/۰۳۲-	۰/۰۷۳-	۰/۱۳۱**	۰/۰۱۷	۰/۰۲۶	۰/۰۸۰*	۰/۰۹۵*	۰/۰۷۵	۰/۰۸۳*
هروئین	۰/۰۰۹-	۰/۰۰۲-	۰/۰۲۳	۰/۰۲۵-	۰/۰۳۹	۰/۰۰۰	۰/۰۲۳-	۰/۰۳۵-	۰/۰۸۹*

* $P < 0/05$

** $P < 0/01$

همان‌طور که اطلاعات جدول فوق نشان می‌دهد همبستگی بین مصرف سیگار و متغیرهای خود پنداره، خود کنترلی، نگرش منفی، پیوند با خانواده، پیوند با مدرسه در سطح $0/01$ و همبستگی مصرف سیگار با متغیرهای بی‌نظمی اجتماعی و نگرش والدینی در سطح $0/05$ معنادار است.

- همبستگی بین مصرف مشروب و متغیرهای خود پنداره، خود کنترلی، نگرش دانش آموز، پیوند با خانواده، پیوند با مدرسه، بی نظمی اجتماعی و نگرش والدینی در سطح ۰/۰۰۱ معنادار است.
- همبستگی بین مصرف تریاک و متغیرهای نگرش دانش آموز، پیوند با خانواده، پیوند با مدرسه، بی نظمی اجتماعی و نگرش والدین در سطح ۰/۰۰۱ معنادار است.
- همبستگی بین مصرف تریاک و متغیر خود پنداره در سطح ۰/۰۰۵ معنادار است.
- همبستگی بین مصرف حشیش و متغیرهای خود کنترلی، نگرش دانش آموز، پیوند با خانواده، پیوند با مدرسه در سطح ۰/۰۰۱ و همبستگی بین مصرف حشیش و متغیر خود پنداره در سطح ۰/۰۰۵ معنادار است.
- همبستگی بین مصرف (قرص های اکس) و متغیر نگرش دانش آموز در سطح ۰/۰۰۱ و همبستگی بین مصرف قرص اکس و متغیرهای پیوند با خانواده، پیوند با مدرسه و نگرش والدین در سطح ۰/۰۰۵ معنادار است.
- همبستگی بین مصرف هروئین و متغیر نگرش والدین در سطح ۰/۰۰۵ معنادار است.

پرسش ۲: سهم عوامل خطر مورد بررسی در پیش بینی مصرف انواع مواد چگونه است؟

الف) در این بخش ابتدا بین عوامل خطر (به عنوان متغیرهای پیش بینی کننده) و مصرف یا فقدان مصرف مواد توسط دانش آموزان رگرسیون لجستیک محاسبه شد که نتایج به دست آمده به شرح زیر است.

جدول ۲: آزمون معناداری هوسمر و لمشاو

گام	مجذور کاری	درجه آزادی	معناداری
۱	۳/۵۰۹	۸	۰/۸۹۸

جدول فوق مربوط به پیش فرض محاسبه رگرسیون لجستیک است که با توجه به معنادار نبودن نتایج، موارد مشاهده شده و مورد انتظار تطابق دارند و پیش فرض آزمون برقرار است.

جدول ۳: طبقه بندی افراد بر اساس محاسبات رگرسیون انجام شده

مشاهده شده	فقدان مصرف	پیش‌بینی شده مصرف	درصد صحیح
فقدان مصرف = ۰	۴۶۷	۰	۱۰۰
مصرف = ۱	۱۰۴	۰	۰
			۸۱/۸

با توجه به جدول فوق در ۸۱/۸ درصد موارد، متغیرهای پیش‌بینی کننده قادر به پیش‌بینی هستند به عبارت دیگر در ۸۱/۸ درصد موارد، متغیرهای پیش‌بینی کننده (عوامل خطر) به درستی مصرف را پیش‌بینی می‌کنند.

جدول ۴: تجزیه و تحلیل رگرسیون لجستیک بین مصرف و فقدان مصرف مواد در میان دانش‌آموزان و متغیرهای پیش‌بینی کننده (عوامل خطر)

شاخص‌های آماری	ضرب متغیر B	خطای ضرب متغیر S-E	آزمون آماری Wald	درجه آزادی dF	سطح معناداری dF	ضرب متغیر مورد انتظار
X۱ خود پنداره	-۰/۰۵۲	۰/۰۴۷	۰/۰۵۲	۱	۰/۹۶۷	۰/۹۹۸
X۲ خود کنترلی	-۰/۰۶۷	۰/۰۲۷	۶/۰۹	۱	۰/۰۱۴	۰/۹۳۵
X۳ نگرش دانش‌آموز	۰/۰۳۸	۰/۰۱۶	۵/۵۸	۱	۰/۰۱۸	۱/۰۳۹
X۴ منبع کنترل درونی	-۰/۰۰۷	۰/۰۴۰	۰/۰۳۳	۱	۰/۸۵۶	۰/۹۹۳
X۵ توانمندی‌های اجتماعی	۰/۰۵۱	۰/۰۲۲	۵/۳۳۸	۱	۰/۰۲۱	۱/۰۵۲
X۶ پیوند با خانواده	-۰/۰۵۰	۰/۰۲۶	۳/۷۴۶	۱	۰/۰۵۳	۰/۹۵۱
X۷ پیوند با مدرسه	-۰/۰۸۲	۰/۰۳۲	۶/۶۹۶	۱	۰/۰۱۰	۹۲۱/۰
X۸ بی‌نظمی اجتماعی	۰/۰۲۰	۰/۰۲۲	۰/۸۲۰	۱	۰/۳۶۵	۱/۰۲۰
X۹ نگرش والدینی	۰/۱۶۹	۰/۰۶۹	۵/۹۸۹	۱	۰/۰۱۴	۱/۱۸۴
مقدار ثابت	-۰/۲۱۴	۱/۲۸۴	۰/۰۲۸	۱	۰/۸۶۸	۰/۸۰۸

با توجه به نتایج مندرج در جدول ۴، متغیرهای پیش‌بینی کننده (عوامل خطر) معنادار عبارت هستند از خود کنترلی، نگرش دانش‌آموز، توانمندی‌های اجتماعی، پیوند با خانواده، پیوند با مدرسه، نگرش والدین و معادله پیش‌بینی بر اساس ضرایب به دست آمده به شرح زیر است:

عوامل فردی خطر ساز در سوء مصرف انواع مواد مخدر ۱۰۹

$$0/16 \times 9 + 0/08 \times 7 - 0/05 \times 6 - 0/05 \times 5 + 0/03 \times 3 + 0/06 \times 2 = \text{مصرف مواد در میان دانش آموزان.}$$

ب) در این بخش بین متغیرهای پیش‌بینی کننده (عوامل خطر) و مصرف هر یک از مواد توسط دانش‌آموزان رگرسیون گام به گام محاسبه شد. پیش فرض‌های محاسبه رگرسیون خطی چند متغیره درباره اطلاعات این بخش صدق می‌کند. هر دو متغیر مقیاس کمی دارند، توزیع در جامعه مورد مطالعه زمان فرض شده و پیش‌بینی شده و پراکنندگی پیرامون خط رگرسیون است.

۱: متغیرهایی پیش‌بینی کننده مصرف سیگار در میان دانش‌آموزان

جدول ۵: ضرایب همبستگی چند گانه، ضریب تعیین مراحل محاسباتی رگرسیون چند متغیره

شاخص‌های آماری	ضریب همبستگی چند متغیره	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده	خطای استاندارد پیش‌بینی
گام‌ها	R	۲R		
۱	۰/۲۳۶	۰/۰۵۶	۰/۰۵۴	۰/۵۸۳۵۰
۲	۰/۲۷۰	۰/۰۷۳	۰/۰۷۰	۰/۵۷۸۵۸
۳	۰/۲۸۹	۰/۰۸۳	۰/۰۷۹	۰/۵۷۵۷۹
۴	۰/۳۰۱	۰/۰۹۰	۰/۰۸۵	۰/۵۷۴۰۴
۵	۰/۳۱۱	۰/۰۹۷	۰/۰۹۰	۰/۵۷۲۴۶

$$1 - R^2 = 1 - 0/31 = 0/69$$

با محاسبه R^2 مقادیر $1 - R^2$ باقیمانده است که نشان می‌دهد متغیرهای دیگری نیز در سوء مصرف سیگار دخیل هستند که در این پژوهش بررسی نشد؛ به دلیل این که هدف پژوهش حاضر بررسی عوامل فردی خطر ساز بود. در پژوهش‌های دیگر به عوامل اجتماعی، فرهنگی، خانوادگی و محیط اجتماعی نیز به عنوان عوامل مؤثر در سوء مصرف مواد اشاره شده است (بوتوین، ۱۹۹۹). به نظر می‌رسد باقی مانده $1 - R^2$ مربوط به این عوامل باشد.

جدول ۶: نتایج مربوط به رگرسیون گام به گام برای تعیین اولویت متغیرها در پیش‌بینی مصرف سیگار

متغیرهای پیش‌بینی کننده در مراحل مختلف	شاخص‌های آماری	ضریب متغیرها B	خطای استاندارد ضریب B	ضریب استاندارد β	مقدار t	احتمال F
X _۱ پیوند با خانواده	-۰/۰۱۹۱	۰/۰۰۵	-۰/۱۶۷	-۳/۹۳۳	۰/۰۰۰	
X _۲ خود کنترلی	-۰/۰۱۷۷	۰/۰۰۵	-۰/۱۵۳	-۳/۵۸۱	۰/۰۰۰	
X _۳ نگرش نسبت به مصرف مواد	۰/۰۰۹۳۹۱	۰/۰۰۳	۰/۱۱۶	۲/۷۸۶	۰/۰۰۵	
X _۴ توانمندی‌های اجتماعی	۰/۰۰۹۶۷۹	۰/۰۰۴	۰/۰۹۶	۲/۲۶۵	۰/۰۲۴	
X _۵ نگرش والدین نسبت به مصرف مواد	۰/۰۳۰۱۵	۰/۰۱۴	۰/۰۸۱	۲/۱۰۹	۰/۰۳۵	
مقدار ثابت	۰/۵۳۳	۰/۲۰۲	-	۲/۶۳۴	۰/۰۰۹	

با توجه به نتایج مندرج در جداول ۶ مشاهده می‌شود، در پیش‌بینی رفتار مصرف سیگار در دانش‌آموزان اولویت اول به عامل پیوند با خانواده اختصاص یافته است، دومین اولویت در پیش‌بینی مصرف سیگار عامل خود کنترلی، اولویت سوم نگرش نسبت به سوء مصرف مواد، اولویت چهارم عامل توانمندی‌های اجتماعی و اولویت پنجم نگرش والدین به سوء مصرف است. همچنین نتایج حاکی است که عامل اول به‌تنهایی ۰/۰۵۶، عامل دوم ۰/۰۱۷، عامل سوم ۰/۰۱، عامل چهارم ۰/۰۰۷ و در نهایت عامل پنجم نیز ۰/۰۰۷ تغییرات مربوط را پیش‌بینی می‌کند. معادله پیش‌بینی رفتار مصرف سیگار برای این پنج عامل به صورت زیر به‌دست می‌آید:

$$Y = -0.019X_1 - 0.017X_2 + 0.009X_3 + 0.009X_4 + 0.03X_5 + 0.533$$

مصرف سیگار

۲- متغیرهایی پیش‌بینی کننده مصرف مشروب در میان دانش‌آموزان

جدول ۷: ضرایب همبستگی چندگانه، ضریب تضمینی مراحل محاسباتی رگرسیون چند متغیره

گام‌ها	شاخص‌های آماری	ضریب همبستگی چند متغیره R	ضریب تعین R ^۲	ضریب تعینی تعدیل شده	خطای استاندارد پیش‌بینی
۱	۰/۲۲۹	۰/۰۵۳	۰/۵۱	۰/۴۶۳۶۳	
۲	۰/۲۶۹	۰/۰۷۲	۰/۰۶۹	۰/۴۵۹۱۸	
۳	۰/۲۸۲	۰/۰۸۰	۰/۰۷۵	۰/۴۵۷۶۸	

جدول ۸: نتایج مربوط به رگرسیون گام به گام برای تعیین اولویت متغیرها

در پیش بینی مصرف مشروب

متغیرهای پیش بینی کننده	شاخص های آماری	ضریب متغیرها	خطای استاندارد	ضریب استاندارد	مقدار t	احتمال F
X _۱ پیوند با مدرسه	-۰/۰۲۱۸۹	۰/۰۰۵	۰/۱۸۵	-۰/۰۶۳۲	۰/۰۰۰	
X _۲ بی نظمی اجتماعی	-۰/۰۱۱۹۸	۰/۰۰۳	۰/۱۴۵	۳/۶۵۶	۰/۰۰۰	
X _۳ نگرش والدین به مصرف	۰/۰۲۵۸۲	۰/۰۱۱	۰/۰۸۷	۲/۲۶۲	۰/۰۲۴	
مقدار ثابت	۰/۲۵۶	۰/۱۳۴	—	۱/۹۱۲	۰/۰۵۶	

با توجه به مندرجات جداول ۷ و ۸ مشاهده می شود که در پیش بینی رفتار مصرف مشروب در دانش آموزان اولویت اول به عامل پیوند با مدرسه، عامل دوم به بی نظمی اجتماعی و عامل سوم به نگرش والدین به مصرف اختصاص یافته است. همچنین نتایج حاکی است که عامل اول به تنهایی ۰/۰۵۳، عامل دوم ۰/۰۱۹ و عامل سوم ۰/۰۰۸ تغییرات مربوط را پیش بینی می کند.

با توجه به ضرایب استاندارد بتا معادله پیش بینی رفتار مصرف مشروب برای این سه عامل به صورت زیر به دست می آید:

$$Y = -0.2189X_1 - 0.1198X_2 + 0.2582X_3 + 0.256$$

۳. متغیرهای پیش بینی کننده در مصرف تریاک در میان دانش آموزان

جدول ۹: ضرایب همبستگی چندگانه، ضریب تعیین مراحل محاسبات رگرسیون چند متغیره

گام ها	شاخص های آماری	ضریب همبستگی چند متغیره R	ضریب تعیین R ^۲	ضریب تعیین تعدیل شده	خطای استاندارد پیش بینی
۱	۰/۱۳۸	۰/۰۱۹	۰/۰۱۷	۰/۲۴۲۱	
۲	۰/۱۶۴	۰/۰۲۷	۰/۰۲۴	۰/۲۴۱۹۴	

جدول ۱۰: نتایج مربوط به رگرسیون گام به گام برای تعیین اولویت متغیرها در پیش‌بینی مصرف تریاک

احتمال F	مقدار t	ضریب استاندارد β	خطای استاندارد ضریب B	ضریب متغیرها B	شاخص‌های آماری
					متغیرهای پیش‌بینی کننده
۰/۰۲۳	۲/۲۸۷	۰/۰۹۹	۰/۰۰۱	۰/۰۰۳۲۶۹	X _۱ نگرش نسبت به مصرف مواد
۰/۰۲۶	-۲/۲۳۴	-۰/۰۹۶	۰/۰۰۳	-۰/۰۰۵۸۷۸	X _۲ پیوند با مدرسه
۰/۲۱۴	۱/۲۴۴	—	۰/۰۶۸	۰/۰۸۴۸۵	مقدار ثابت

با توجه به مندرجات جداول ۹ و ۱۰ مشاهده می‌شود که در پیش‌بینی رفتار مصرف تریاک در دانش‌آموزان اولویت اول پیش‌بینی به نگرش نسبت به سوء مصرف و اولویت دوم به عامل پیوند با مدرسه اختصاص یافته است. همچنین نتایج حاکی است که عامل اول به تنهایی ۰/۰۱۹ و عامل دوم ۰/۰۰۸ تغییرات مربوط را پیش‌بینی می‌کند. معادله پیش‌بینی مصرف تریاک برای این سه عامل به صورت زیر به دست می‌آید:

$$Y = 0.003X_1 - 0.005X_2 + 0.084$$

پیش‌بینی مصرف تریاک

۴: متغیرهای پیش‌بینی کننده مصرف حشیش در میان دانش‌آموزان

جدول ۱۱: ضرایب همبستگی چندگانه، ضریب تعیین، مراحل محاسباتی رگرسیون

خطای استاندارد پیش‌بینی	ضریب تعیین تعدیل شده	ضریب تعیین R ^۲	ضریب همبستگی چند متغیره R	شاخص‌های آماری
				گام‌ها
۰/۲۲۸۰۰	۰/۰۳۲	۰/۰۳۴	۰/۱۸۴	۱
۰/۲۲۷۱۱	۰/۰۴۰	۰/۰۴۳	۰/۲۰۷	۲

جدول ۱۲: نتایج مربوط به رگرسیون گام به گام برای تعیین اولویت متغیرها در پیش‌بینی مصرف حشیش

شاخص‌های آماری	ضریب متغیرها B	خطای استاندارد ضریب B	ضریب استاندارد B	مقدار t	احتمال F	متغیرهای پیش‌بینی کننده
	-۰/۰۶۵۰۴	۰/۰۰۲	-۰/۱۴۷	-۳/۵۰۴	۰/۰۰۰	X _۱ پیوند با خانواده
	۰/۰۳۲۰۳	۰/۰۰۱	۰/۱۰۲	۲/۴۳۴	۰/۰۱۵	X _۲ نگرش نسبت به مصرف مواد
	۰/۱۱۳	۰/۰۵۶	—	۲/۰۰۸	۰/۰۴۵	مقدار ثابت

با توجه به مندرجات جداول ۱۱ و ۱۲ مشاهده می‌شود که در پیش‌بینی رفتار مصرف حشیش در دانش‌آموزان اولویت اول پیش‌بینی به عامل پیوند با خانواده و اولویت دوم به عامل دوم نگرش نسبت به مصرف در دانش‌آموز اختصاص یافته است. همچنین نتایج حاکی است که عامل اول به تنهایی ۰/۰۳۴ و عامل دوم ۰/۰۰۹ تغییرات مربوط را پیش‌بینی می‌کند. معادله پیش‌بینی رفتار مصرف حشیش برای این دو عامل به صورت زیر به دست می‌آید:

$$Y = -0.065X_1 + 0.032X_2 + 0.113$$

پیش‌بینی مصرف حشیش

۵: متغیرهای پیش‌بینی کننده مصرف هروئین در میان دانش‌آموزان

جدول ۱۳: ضرایب همبستگی چندگانه، ضریب تعیین و مراحل محاسباتی رگرسیون

چند متغیره در پیش‌بینی مصرف هروئین

شاخص‌های آماری	ضریب همبستگی چند متغیره R	ضریب تعیین R ^۲	ضریب تعیین تعدیل شده	خطای استاندارد پیش‌بینی	گام‌ها
	۰/۰۸	۰/۰۰۸	۰/۰۰۶	-۰/۰۵	۱

جدول ۱۴: نتایج مربوط به رگرسیون گام به گام برای تعیین اولویت متغیرها در پیش‌بینی مصرف هروئین

شاخص‌های آماری	ضریب	خطای استاندارد	ضریب	مقدار	احتمال F
متغیرهای پیش‌بینی کننده	متغیرها	ضریب B	استاندارد	t	
X _۱ نگرش والدین به مصرف مواد	۰/۰۰۳	۰/۰۰۱	۰/۰۸۰	۲/۲۳	۰/۰۰۲
مقدار ثابت	-۰/۰۱	۰/۰۰۷	—	-۱/۰۶۲	۰/۱

با توجه به مندرجات جداول ۱۳ و ۱۴ مشاهده می‌شود در پیش‌بینی رفتار مصرف هروئین در دانش‌آموزان تنها عامل پیش‌بینی کننده نگرش والدین به مصرف مواد است همچنین نتایج حاکی است که این عامل به تنهایی ۰/۰۰۸ تغییرات را پیش‌بینی می‌کند. معادله پیش‌بینی رفتار مصرف هروئین به صورت زیر به دست می‌آید:

$$Y = 0.003X_1 - 0.01$$

۶: متغیرهای پیش‌بینی کننده مصرف قرص اکس در میان دانش‌آموزان

جدول ۱۵: ضرایب همبستگی چندگانه، ضریب تعیین و مراحل محاسباتی رگرسیون چند متغیره در پیش‌بینی مصرف قرص اکس

شاخص‌های آماری	ضریب همبستگی	ضریب تعیین	ضریب تعیین	خطای استاندارد
گام‌ها	چند متغیره	R ^۲	تعدیل شده	پیش‌بینی
۱	۰/۱۳	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۳۰

جدول ۱۶: نتایج مربوط به رگرسیون گام به گام برای تعیین اولویت متغیرها در پیش‌بینی مصرف قرص اکس

شاخص‌های آماری	ضریب	خطای استاندارد	ضریب	مقدار	احتمال F
متغیرهای پیش‌بینی کننده	متغیرها	ضریب B	استاندارد	t	
X _۱ نگرش نسبت به مصرف مواد	۰/۰۰۵	۰/۰۰۲	۰/۱۳	۳/۳۰	۰/۰۰۱
مقدار ثابت	-۰/۰۵	۰/۰۳	—	-۱/۷۵	۰/۰۷

با توجه به مندرجات جداول ۱۵ و ۱۶ مشاهده می شود که در پیش بینی رفتار مصرف قرص اکس در دانش آموزان تنها عامل پیش بینی کننده نگرش نسبت به مصرف مواد است. همچنین نتایج حاکی است که این عامل به تنهایی ۰/۰۲ تغییرات را پیش بینی می کند. معادله پیش بینی رفتار مصرف قرص اکس به صورت زیر به دست می آید:

$$Y = 0.005X_1 - 0.05$$

مصرف قرص اکس

بحث و نتیجه گیری

هدف پژوهش حاضر شناسایی عوامل فردی خطر ساز سوء مصرف مواد مخدر در میان دانش آموزان در معرض خطر بود تا از این طریق اطلاعات لازم برای طراحی و ارائه مداخلات پیشگیرانه مؤثر در سطح مدارس فراهم شود. بر این اساس نتایج به دست آمده حاکی از تأثیر متغیرهای خودکنترلی، نگرش دانش آموز به سوء مصرف مواد، توانمندی های اجتماعی، پیوند با خانواده، پیوند با مدرسه و نگرش والدین به سوء مصرف مواد بر متغیر مصرف مواد در میان دانش آموزان بود. بر اساس محاسبات آماری در ۸۱/۸ درصد موارد عوامل خطر مذکور به درستی قدرت پیش بینی مصرف مواد در بین گروه مورد مطالعه را دارند. شواهد پژوهشی متعدد همسو با یافته های پژوهشی حاضر به اهمیت عوامل خطر به دست آمده تأکید می کند. در مطالعه ای ویلس و همکاران (۲۰۰۱) مدل نظری زود هنگام مصرف مواد (سیگار، الکل و حشیش) را در میان ۱۸۱۰ دانش آموز پایه ششم و هفتم ارزیابی کردند. نتایج مطالعه نشان داد خودکنترلی خوب با عملکرد تحصیلی بالا مرتبط بود و با همسالان مصرف کننده کمتر و مصرف کم در نوجوانان رابطه داشت. از طرف دیگر خودکنترلی ضعیف با رویدادهای منفی زندگی نوجوانان رابطه مستقیم داشت که به مصرف مواد توسط آنها منجر می شد. همچنین مطالعات نشان داده است بین نگرش ها و باورهای خاص درباره مصرف مواد و شروع مصرف رابطه وجود دارد (هاوکینز و کاتالانو، ۱۹۸۷). افرادی که نگرش مطلوب به مصرف مواد دارند بیشتر به آزمایش مواد اقدام می کنند. همچنین نگرش نوجوان به مصرف مواد یکی از قوی ترین همبسته های سوء مصرف مواد در نوجوانان است (تابرمن و مک دونالد، ۱۹۹۳؛ ولز و همکاران، ۱۹۹۲ به نقل از بوتوین و گریفین، ۲۰۰۴).

در مطالعه الهوردی (۱۳۸۴) باورهای منفی نسبت به سوء مصرف مواد مخدر به عنوان یک

رویکرد پیشگیری مؤثر در گروه مداخله شناخته شده است. به اعتقاد پنتز^۱ (۱۹۸۹)، دانش‌آموزانی که کفایت اجتماعی آن‌ها ضعیف است برای فرار از اضطراب اجتماعی به مصرف مواد مخدر روی می‌آورند و آسیب پذیرتر هستند، همچنین پژوهش‌های زیادی از جمله پژوهش صفرزاده (۱۳۸۳)، طارمیان (۱۳۸۴)، مرادی (۱۳۸۱)، کاپلان و همکاران (۱۹۸۲)، هامبورک (۱۹۹۰)، موت (۱۹۹۵) به نقل از بوتوین و همکاران (۲۰۰۰) از این نتیجه حمایت می‌کنند که آموزش مهارت اجتماعی به کاهش آسیب‌پذیری در مقابل مصرف مواد مخدر منجر می‌شود.

بروک^۲ و همکاران (۱۹۹۰) در مطالعات طولی و مقطعی خود، در توصیف عوامل اصلی در فراوانی مصرف مواد اهمیت دل‌بستگی و تعلق خاطر میان فرزند و والدین را خاطر نشان کرد همچنین نتایج به‌دست آمده از پژوهش خوشابی (۱۳۸۶) نشان داد دانش‌آموزان مصرف‌کننده مواد از دل‌بستگی ایمن پایین‌تری نسبت به پدر و مادر خود بهره‌مند هستند. همچنین نتایج پژوهش طارمیان (۱۳۸۴) تأکید می‌کند سازگاری در مدرسه و پیوند با آن از طریق آثار مستقیم و غیرمستقیم از مصرف مواد پیشگیری می‌کند.

در بخش بعدی پژوهش با محاسبه رگرسیون گام به گام سهم هر یک از عوامل خطر در مصرف هر یک از مواد بررسی شد (موادی که احتمال مصرف آن در جامعه ایرانی وجود داشت) که اولویت متغیرهای مورد بررسی در پیش‌بینی هر یک در جداول جداگانه ارائه شد، که بیشترین عوامل پیش‌بینی‌کننده مربوط به مصرف سیگار بود.

از آن‌جا که سیگار دروازه ورود به مواد اعتیادآور است و همچنین مصرف‌کنندگان مواد سنگین‌تر معمولاً در مدرسه حضور ندارند؛ نتایج به‌دست آمده می‌تواند حاکی از ارتباط این متغیرها با مصرف انواع مواد باشد این متغیرها عبارت هستند از پیوند با خانواده، خودکنترلی، نگرش به سوء مصرف مواد، توانمندی‌های اجتماعی و نگرش والدین به مصرف مواد.

این نتایج همسو با نظریه کنترل اجتماعی (الیوت، ۱۹۸۵) به نقل از طارمیان، (۱۳۸۴) و الگوی رشد اجتماعی (هاوکینز و ویس، ۱۹۸۵) پیوند و تعهد ضعیف فرد به اجتماع، خانواده و مدرسه را مهمترین علت در نظر می‌گیرد و همچنین هماهنگ با دیدگاه بوم‌شناسی اجتماعی (کامپفر و

-
1. Pentz
  2. Brook

ترنر، ۱۹۹۱)^۱ مهمترین علت سوء مصرف را فشار روانی مربوط به مدرسه می‌داند. و موافق با نظریه تعامل اجتماعی (بروک و همکاران، ۱۹۹۰) دلبستگی ضعیف به والدین را عامل مؤثر در گرایش به مصرف مواد می‌داند.

با توجه به نتایج به دست آمده مصرف سیگار، الکل و سایر مواد در میان نوجوانان نتیجه تعامل عوامل فردی و محیطی است که در آن والدین، همسالان و سایر عوامل نظیر مدرسه در تعامل با آسیب پذیرهای روان شناختی فرد مثل خودکترلی ضعیف، فقدان مهارت‌های اجتماعی، نگرش مثبت به مصرف مواد در گرایش فرد به مصرف مواد مؤثر است.

بر این اساس، می‌توان به دو دسته پیامد نظری و عملی پژوهش حاضر اشاره کرد. در سطح نظری، یافته‌های این پژوهش علاوه بر آن که عوامل خطر شناسایی شده در مطالعات دیگر را تأیید کرد؛ به طور اختصاصی طیفی از عوامل خطر فردی سوء مصرف مواد را معرفی کرد که اولاً به گروهی از نوجوانان اختصاص دارد که در شرایط زمینه‌ای خطر ساز قرار دارند یعنی محیطی که دسترسی آسان به مواد و ارتباط با مصرف کنندگان را امکان پذیر می‌کند. همچنین به طور جدا تأثیر این عوامل را در مصرف انواع مواد شایع در جامعه پژوهشی مشخص کرد. با در نظر گرفتن این نکته که در رویکردهای نظری مرتبط با پژوهش بر شناسایی عوامل خطر فردی و طراحی برنامه‌های پیشگیرانه بر این اساس تأکید شده بود؛ نتایج پژوهش کنونی نیز تأییدی بر آن‌ها بود. در سطح عملی دسته‌بندی عوامل خطر به لحاظ سطوح مداخله و دسته‌بندی راهبردهای مقابله‌ای از نظر نوع مداخلات مورد نیاز به طراحی و اجرای مداخلاتی منتهی می‌شود که هرچه بیشتر منطبق با نیازها و ویژگی‌های جامعه هدف طراحی شود تا اثربخشی بیشتری در پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر داشته باشد.

باید اذعان کرد که عوامل مطالعه شده در دسته‌های جداگانه تحت عنوان عوامل فردی در واقع مجموعه درهم تنیده‌ای هستند که در تعامل با یکدیگر قرار دارند و بر یکدیگر اثر می‌گذارند، لیکن تلاش شده است تا از طریق مقوله‌بندی یافته‌های استخراج شده تصویری روشن‌تر و کاربردی‌تر از نتایج ارائه شود.

درحقیقت تلویحات عملی پژوهش حاضر دلالت بر این دارد که برای پیشگیری از سوء

مصرف مواد در میان نوجوانان می‌بایست بر عواملی که امکان تغییر آن‌ها از طریق مداخلات مدرسه‌محور وجود دارد و در این پژوهش شناسایی شده‌اند توجه و تمرکز شود و این عوامل هدف مداخلات پیشگیرانه قرار گیرد و در اولویت‌بندی اقدامات و راهبردهای مقابله‌ای لحاظ شود.

این پژوهش با محدودیت‌هایی مواجه بود از جمله این‌که جمع‌آوری اطلاعات در زمینه مصرف مواد به دلیل موانع قانونی کار دشواری بود؛ مخصوصاً در مواقعی که پژوهش در مدرسه اجرا شود. لذا با توجه به همه ملاحظات که پژوهشگر برای درستی نتایج به‌کار برد به این مسأله باید با احتیاط نگریسته شود. و پیشنهاد می‌شود پژوهشگران در آینده به مطالعه کیفی این مقوله اقدام کنند. شاید نتایج مطمئن‌تری به‌دست آید. با توجه به این‌که در این پژوهش بر عوامل فردی خطر سوء مصرف مواد تأکید شده بود، اما یافته‌ها نشان داد درصدی از تغییرات به عوامل دیگر مربوط است. لذا پیشنهاد می‌شود در مطالعات بعدی تأثیر متعامل عوامل فردی و اجتماعی بررسی شود.

منابع

- جزایری، علیرضا؛ رفیعی، حسن و نظری، علی محمد، (۱۳۸۱). نگرش دانش‌آموزان مقطع راهنمایی شهر تهران درباره اعتیاد. گزارش پژوهشی، معاونت پژوهشی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.
- خسروی، زهره؛ کیامنش، علیرضا؛ بنی جمالی، شکوه السادات و نیک منش، زهرا، (۱۳۸۶). بررسی کیفی نقش عملکرد خانواده در بروز رفتارهای مخاطره آمیز نوجوانان. *مطالعات روان‌شناختی*، سال ۳، شماره ۴، ۴۵-۴۸.
- خوشابی، کتابیون، (۱۳۸۶). *تدوین یک الگوی پیشگیری بر اساس عوامل خطر ساز و محافظت کننده*. تهران، داریوش.
- صفرزاده، مریم، (۱۳۸۳). *بررسی اثربخشی آموزش مهارت‌های زندگی بر برقراری ارتباط اجتماعی کارآمد در دانش‌آموزان دختر سال اول دبیرستان شهر تهران در سال تحصیلی ۱۳-۸۲*. پایان نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبایی.
- طارمیان، فرهاد، (۱۳۸۴). *بررسی عوامل پیش بین روانی/اجتماعی مصرف مواد در نوجوانان با تکیه بر نظریه گروه دوستان*، رساله دکتری روانشناسی بالینی، تهران: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.
- محمد خانی، شهرام، (۱۳۸۴). *ساخت و هنجار یابی پرسشنامه عوامل خطر ساز و حفاظت کننده مصرف الکل و سیگار و سایر مواد به منظور شناسایی دانش‌آموزان، در معرض خطر*. گزارش پژوهشی، دفتر مقابله با جرم و مواد مخدر سازمان ملل متحد در ایران (UNODC).
- مرادی، اعظم؛ عریضی، حمیدرضا؛ دهنوی، صدیقه و احمدی دارانی، عباس، (۱۳۸۷). *سنجش اعتیاد پذیری دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه نظری شهرستان فریدن در سال تحصیلی ۸۵-۸۴*. *مطالعات روان‌شناختی*، سال ۴، شماره ۳، ۳۴-۹.
- مرادی، مهناز، (۱۳۸۱). *بررسی سودمندی آموزش مهارت‌های زندگی به دانش‌آموزان دختر دبیرستانی شهر تهران در بهبود وضعیت بهداشت روانی آنان*. پایان نامه کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشگاه علامه طباطبایی.

نوکنی، مصطفی، (۱۳۸۱). بررسی عوامل خطر ساز و محافظت کننده در سوء مصرف مواد مخدر. پایان نامه کارشناسی ارشد روانشناسی بالینی. دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی - درمانی ایران.

برنامه بین‌المللی کنترل مواد مخدر سازمان ملل متحد، (۱۳۸۰). گزارش جهانی مواد مخدر ۲۰۰۰، اداره کل روابط بین‌الملل ستاد مبارزه با مواد مخدر ریاست جمهوری، تهران: گرایش.

- Beyers, J. M; Toumbourou, J. W; Catalano, R. F& et al ,(2004).** A cross-national comparison of risk and protective factors for adolescents substance use: The United States and Australia. *Journal of Adolescent Health*. 35(1): 3-16.
- Botvin , G , J & Griffin , k , w ,(2004).** Life skills Training: Empirical Findings and future Directions. *The journal of primarey prevention*, Vol , 25 , No , 2.
- Botvin. J,Gilbert ,(2000).** prevention drug abuse in school. social and competence enhancement approaches targeting individual – level etiological factors. *Addictive Behavior*. 25. 887 -897
- Botvin G , J,(1999).** Long – term follow up results of randomized drug abuse prevention trail middle class population. *Journal of the American medical association*. 273,1106- 1112.
- Brook. J; S. Brook, D. W; cordon, A. S; whiteman,M,S &Chen ,P,(1990).** The psycho social etiology of adolescent drug use: A family interactional approach. *Genetic, Social , and General Psychology Monographs*, 116.
- Gilman, S. E& Abraham, H. D ,(2001).** A longitudinal study of the order of onset of alcohol dependence and major depression. *Journal of Drug and Alcohol Dependence*. 63 (1): 277-286.
- Hawkins , J. D ; catalanro R. F & miller , J,Y ,(1992).** Risk and protective factors far alcohol and other drug problems in adolescence and early Adulthood : Implication for substance abuse prevention. *Psychological Bulletin* , 112 , 64 – 105.
- Hawkins , J. D & Weis, J. G,(1985).** The social Development Model ,*Journal of Primary Prevention* ,6(2), 73- 97.
- Kaplan. H. B ; Martin. S. S. & Robbins. C , (1982).** Application of a general theory of deviant behavior: Self – derogation and adole scent drug use. *journal of Health and social behavior* , 23.
- Knyazev, G. G; Slobodskaya, H. R; Kharchenko, I,I& Wilson, G. D,(2003).** Personality and substance use in Russian youth: The predictive and moderating role of behavioral activation and gender, *Personality and Individual Differences*. 37 (4): 827-843.
- Kumpfer. K. L &Turner. C. W,(1991).** The social ecology model of adolescenh Substance abuse. *International Journal of The Addications*. 25, 435- 463.

- Losciuto, L; Freeman, M. A; Harrington, E & Altman, B,(1991).** An outcome evaluation of the network youth and development project. *Journal of Early Adolescence*. 17 (1): 51-66.
- Newcomb, M & Earlywine, M ,(1996).** Interpersonal contributors to drug abuse. *American Behavioral Scientist*. 39 (2): 823-837.
- Pentz, M. A ;Mackinon, D. P; wang, E; Hansen, W. B flay & B. R Johnson, C. A,(1989 b).** Effects of the Midwestern prevention project on regular and experimental smoking in adolescents.
- Stranski, S. M; Ireland, M; Michaud, P. A ,(2000).** Protective correlates of stages in adolescents use: A Swiss national study, *Journal of Adolescent Health*. 26 (6): 420-427.
- Tucker, J. S, (2005).** study of risk and protective factors for substance use among impoverished women living in temporary shelter setting in Los Angles County. *Drug and Alcohol Dependence*. 81 (4): 558-569.
- Wills , TA ; cleary, S ; Filer , M ; shinar , O ; marianij , Spera. K ,(2001).** Temperment related to early – onest sunstance use : test of a developmental model. *Prevention science* , 2 , 145 – 63.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی